لەبارەی میللەر و شانۆکانییەوە

د. فازیل جاف
(سوید)

(٢ - ٢)

مەرگی دێوەرەیەک و خەونی مرۆڤی ئەمریکی

ئەمریکاییەکانی سالانی چلەکان نەیاندەتوانی ڕاگوزارانە بڕوانە کارەکتەری ویلی لومان کە پڕاوپڕ گوزارشتی لە نەهامەتی ئەوان و دارمان و پووچەڵی خەونی ئەمریکی دەکرد. خەونی ئەمریکی چی دەگەیەنێ؟ بەکورتی خەونی ئەمریکی، یانی خەونی دەوڵەمەندبوون و سامان پێکەوەنان، خەونی ئیمکان، خەونی بەرفراوانی جیهانی مەتریاڵی ئەمریکا، خەونی ئەوەی کە ئەمریکییەک دەتوانێ لە ئەوپەڕی هەژارییەوە، لە هیچەوە ببێ بە ملیۆنێر. بینەرانی ئێوارەی یەکەمی نمایشی شانۆنامەکە لە نیویۆرک، وەکو میللەر باسی دەکا گەلێ حەپەسابوون، ئافرەتێکی بە ساڵداچوو پێی دەڵێ(١٨) ئەم شانۆنامەیە بۆمبێکی قورمیش کراوە و لە ژێر کۆمەڵگای سەرمایەداردا دانراوە، هەر هەمان ئێوارە میللەر باسی کاردانەوەی نمایشەکە دەکا لەسەر بێرنارد گیمبیل بەڕێوەبەری گشتی ڕیزە سوپەرمارکێتەکانی ئەمریکا و یەکێ لە سەرمایەدارە هەرە بەناوبانگەکانی ئەمریکا، میللەر دەڵێ: گوێم لێبوو کە بە دەنگێکی نوساو دەیچرپاند بە گوێی پیاوێک کە پێدەچوو سکرتێری، یان یاریدەدەری بێ، فەرمانی دایێ کە نابێ چیدی کەس لە بەر تەمەن گەورەیی لە کار دەربکرێ. (١٩)

لومان یەکێکە لەو کارەکتەرە درامیانەی کە بەڵگەی هونەرمەندی و وەستایەتی میللەر لە ڕەسمکردنی شەخسییەتی زیندوودا دەسەلمێنێ و ئەو ڕاستییەش دووپات دەکاتەوە کە دەڵێ: درامانووسی ڕاستەقینە بەو کەسە دەڵێن کە کەسایەتی نەمر لە زەین و هۆشی بینەر دروست دەکات، ئەو کەسایەتییانەی کە بوونی خۆیان هەیە و لە بیر ناکرێن، ویللی لومان بەڵگەی بلیمەتی میللەرە. خەڵکێکی زۆر پاش بینینی شانۆنامەکە پێیان وابووە کە ویللی لومان کەسێکی ڕاستەقینە بووە و میللەر لە نزیکەوە ناسیویەتی، میللەر خۆی لە دیمانەیەکدا باس لەم کەسایەتییە دەکا «ویللی لومان لە کەسێکەوە وەرگیراوە کە زۆر کەم دەیناسم، کەسێک کە

دیوەرە بوو، چەند ساڵێک پاشتر بۆم دەرکەوت کە من ئەم کابرایەم تێکڕا لە سەرجەمی بیست ساڵدا چوار سەعات بینیوە».(٢٠)

میللەر پاش ئیبسن بە یەکێک لە شۆڕەسوارانی شانۆی خێزان، یان شانۆی ژووری دانیشتن دادەنرێ. شانۆی نوێ لەسەر بنەمای درامای خێزان دروست بوو و زەمینەی بۆ خوڵقاندن و بەرجەستەکردنی کەسایەتی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای نوێ دروست کرد. ڕێبەرانی شانۆی نوێ هەر لە ئیبسن و ستریندبێرگ و چیخۆف و شۆ و ئۆنێلەوە و... تاد، دەیان کارەکتەری خاوەن سیمای لە بیرنەکراوی وەکو نورا و هێدا گابلەر و ستۆکمان و مس جۆلیا و ڤانیا و ترێپلێڤیان خوڵقاندووە. ویللی لومانیش یەکێکە لەو کارەکتەرانە و بگرە لەوانیش زیندووترە، لە ئێستاماندا کێشەی لومان لە ناو کۆمەڵگادا و لە بواری کاردا تا دێ پتر تەشەنە دەکا و ڕۆژ دوای ڕۆژ زیاتر جێگەی خۆی لە خەیاڵ و دەروونی مرۆڤایەتیدا دەکاتەوە. لەم جیهانەی ئێستاماندا، کە بێکاری تێدا تا دێ پەرە دەستێنێ کەسایەتی لومانیش پتر دەناسرێ. نەخش و وێنەی لومان لە تێگەیشتنێکی فیکری بەرفراوانەوە سەرچاوە دەگرێ کە لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ بەرز نرخاندنی تاک و بوونی لە کۆمەڵگادا، دوور لە هەموو جۆرە پەیام و ئامۆژگاری و وەعزی ئەخلاقی ئایدیۆلۆژی. هەر بەم بڕوایەوە کە لەسەر فەلسەفەی بایەخی تاک پایەی لە سەنتەری کۆمەڵگا و جیهاندا بنیات نراوە، میللەر ویللی لومان لە سیاقی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئەمریکا و هەموو جیهانی سەرمایداریدا پیشان دا.

میللەر نەک تەنیا لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بگرە لە باری تەکنیکیشەوە گۆڕانکارییەکی گەورەی خستە ناو جەستەی درامای خێزانەوە. ئەمەش لە گۆڕینی ستروکتۆر و هەیکەلی فەزای واقیعدا دەردەکەوێ. میللەر واقیع تێکەڵ بە ئێکسپرێسیۆنیزم دەکات و جیهانێکمان بۆ دروست دەکات گۆشدراو بە هێماو و خەون. تێکدان و بەزاندنی سنوورەکانی واقیع و خەون لە زۆربەی شانۆنامەکانی میللەردا و بە تایبەتی لە مەرگی دێوەرەیەکدا و لە پاش ڕووخاندا تایبەتمەندییەکی میللەرە و داهێنانێکی دیکەیە لە بواری شانۆی ڕیالیزم و شانۆی خێزان و ناو ماڵ کە لە بنەڕەتدا داهێنانی ئیبسنە. هەنگاوی میللەر لە بواری شانۆی کۆمەڵایەتی کاریگەریی هەیە لەسەر نووسەرانی دوای خۆی.

ڕا و بۆچوونەکانی میللەر لەمەڕ شانۆی کۆمەڵایەتی و شانۆی خێزان و ڕیالیزم سەرچاوەیەکی گەلێ گرنگە نەک تەنیا بۆ تێگەیشتن لە شانۆییەکانی میللەر، بگرە بۆ تێگەیشتن لە تەوژمی پاش میللەر ویلیامزیش، بۆ سەرجەمی درامای هاوچەرخ کە واقیعییەتی شاعیرانە نێوزەد کراوە، کە ئەوەیش بۆ خۆی لەسەر بنەمای خێزان هەڵچنراوە، بە سایکۆلۆژیا گۆش دراوە و لە فەزای شیعردا خۆی دەنوێنێ.

بێ تێگەیشتن لە چەمکی شانۆی کۆمەڵایەتی لای میللەر ئەستەمە پەی بەرینە تێکرای داهێنانی ئەم درامانووسە، چونکە میللەر لەم ڕووەوە خاوەن دیدێکی تایبەتە، کە زۆر لێدوان هەڵدەگرێ. جارێ بەر لە هەموو شتێ میللەر پێی وایە کە شانۆنامەی کۆمەڵایەتی هەر لە شانۆی گریکەوە سەرچاوە دەگرێ و دیاردەیەکی نوێ نییە و مێژووی شانۆنامە هەر لە دێر زەمانەوە مێژووی شانۆنامەی کۆمەڵایەتییە و شاکارەکانی ئەمڕۆی شانۆی ئەمریکی وەکو «مەیموونی تووکنی ئۆنێل و ترامـوایەک ناوی ئارەزووە»ی ویلیامز لە کرۆکدا شانۆنامەی کۆمەڵایەتین و بە ئێکسپرێسیونیزم (تەعبیرییەت) گۆشدراون، ئێکسپرێسیونیزمیش بۆ خۆی هونەرێکی تازە نییە لە شانۆدا، بگرە ئەسخیلیۆس یەکەم کەس بوو کە بەکاری هێناوە. میللەر پێی وایە «شانۆنامەی کۆمەڵایەتی تەوژمی سەرەکییە و ئەو شانۆنامانەی کە کۆمەڵایەتی نین ڕاگوزارن.» (٢١)

هەر لە ساڵی ١٩٤٩دا مەرگی دێوەرەیەک لە ئەمریکا سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەست هێنا کاتێ کە ڕێژیسێری گەورەی ئەو کاتەی ئەمریکا ئیلیا کازان بە شێوەیەکی سەرکەوتووی ئەوتۆ خستییە سەر شانۆ کە لە هەموو جیهاندا دەنگی دایەوە، ئیدی هەر ئەو سەرکەوتنە بوو کە ڕێگای بۆ بڵاوبوونەوەی شانۆنامەکە لە هەموو جیهاندا خۆش کرد.

هەر لە هەمان ساڵدا لە دراماتن و لە سەر شانۆی شار لە گۆتینبێرگ هاوکات و لە هەمان ئێوارە پێشکەش کرا. ئەم هاوئاهەنگییە لە پێشکەشکردنی شانۆنامەکە لە ستۆکهۆڵم و گۆتینبێرگ لەبەر چارەسەرکردنی کێشەی کۆپی ڕایت و مافی کڕینی شانۆنامەکە بوو.

ئالف شوبیرگ ڕێژیسێری شانۆگەرییەکە بوو، کە لە بواری دەرهێناندا بە باوکی شانۆی سوێدی دادەنرێ. ئینگمار بیرگمان کە ئێستا بە بەتواناترین ڕێژیسێری شانۆی سوێدی دادەنرێ شوبیرگ ئەوەندە بە گەورە دەزانێ دەڵێ تاکو شوبێرگ لە ژیاندا بوو نەمدەویست شانۆنامەکانی شەکسپیر دەربهێنم، چونکە دەمزانی لەو چاکتریان دەرناهێنم. کارامەیی و لێزانی شوبیرگ وەکو ڕێژیسێرێکی بەتوانا ڕێگای پتر بۆ شانۆنامەکەی میللەر لە شانۆکانی سوێددا خۆش کرد، لەو ساتەوە شانۆنامەکانی میللەر لە سەرووی هەموویانەوە مەرگی دێوەرەیەک زوو زوو لە ڕێپێرتواردا دەبینرێن.

هەر چۆنێ بێ مەرگی دێوەرەیەک بۆ من نۆبەرەی نمایشەکانی میللەر بوو لە ئەورووپا. وابزانم ئەمە بۆ من یەکەم جار بوو بەرهەمی نووسەرێک ببینم کە بەرهەمی خۆی دەرهێنا بێ. ئارەزووی بینینی کارێک کە نووسەر خۆی دەریهێنابێ تا ئەو دەمەی نەگەیشتمە ستۆکهۆڵم گەلێ جار ختووکەی دەدام. بێگومان پێشتر هەندێ بەرهەمی شانۆییم بینیبوو کە ڕێژیسێر خۆی نووسیبووی، بەڵام کەسم لەو ڕێژیسێرانە بە درامانووسی ڕاستەقینە نەدەزانی.

لە کۆنفرانسی ڕۆژنامەنووسی و ڕاگەیاندن کە پاشان بڵاوکرایەوە گەلێ پرسیار ئاراستەی میللەر کران، لە وەڵامی پرسیارێ کە بۆچی پێی خۆش بوو شانۆنامەکەی لە ستۆکهۆڵم دەربهێنێ، گوتی:

پاش ئەوەی شانۆنامەی مس جولیای ئۆگست ستریندبێرگم بینی، کە شانۆی نەتەوەیی (دراماتن) لە نیویۆرک پێشکەشی کرد، تەواو پێی سەرسام بووم (نمایشەکە لە دەرهێنانی ئینگمار بێرگمان بوو کە هەر لەو ساڵەدا لە نیویۆرک پێشکەش کرا و بە یەکێ لە کارە سەرکەوتووەکانی بێرگمان دادەنرێ/ ف. ج)، ئارەزووی ئەوەم کرد کە مەرگی دێوەرەیەک لەگەڵ ئەکتەرانی شانۆی نەتەوەیی سوێد پێشکەش بکەم. بەم بۆنەوە حەز دەکەم بڵێم کە ئێمە لە ئەمریکا تا ئێستا شانۆی نەتەوەییمان نییە.

پرۆڤەکردن لەسەر شانۆنامەکە نزیکەی دوو مانگی خایاند. لەم ماوەیەدا میللەر دەڵێ: بە هیچ جۆرێ نەمپرژاوەتە سەر گەڕان و گەشت بەناو ستۆکهۆڵمدا. لەبەر کارکردن هیچ شوێنێکی ستۆکهۆڵمم نەدیوە. لە تەمەنی حەفتاو شەش ساڵیدا وەکو کارمەندانی شانۆی دراماتن دەڵێن میللەر گورج و گۆڵ و بە گوڕ بووە.

– تەندروستیم باشە، نازانم بڵێم بەختەوەرم یان نا، بەڵام ڕازیم لەوەی کە هێشتا بەیانیان لە خەو هەڵدەستم. هەرچۆنێ بێ تەمەنت حەفتا و شەش ساڵ بێ چاکترە لەوەی هەر نەبیت(٢٢). لە وەڵامی پرسیارێک سەبارەت بە نووسین و مەبەست لە نووسین، میللەر زۆر بە کورتی دەڵێ:

– من دەنووسم بۆ ئەوەی بزانم کە هەم، بۆ ئەوەی ئەو شتانە ڕوون بکەمەوە کە بەلامەوە شاراوەن و کە پێم وایە دەتوانم تیشکیان بخەمە سەر، بەلای کەمەوە بۆ خۆم.

میللەریش وەکو ئونێل پێی وایە ئەکتەرە سوێدییەکان باش لە دراماکانی دەگەن و کارکردن لە گەڵیاندا گەلێ ئاسانە. کە لێی دەپرسن بۆچی ئەمجارەیان وەکو ڕێژیسێر سوێدت هەڵبژارد، لە وەڵامدا دەڵێ: جۆرە بەرهەڵستییە(تحدی)یەک دەبینم لەوەی کە شانۆنامەیەک لە کولتوورێکی جیاواز دەربهێنم – ١٩٨٣ ئەم شانۆنامەیەم لە چین دەرهێنا. چینییەکان پێیان وا بوو کە ویللی لومان لەسەر هەق بوو. شانۆگەرییەکەش لەبارەی تاک و بەختەوەری مرۆڤە لە بەدەستهێنانی ساماندا.

هەروەها چینییەکان پێیان وا بوو کە کوڕەکە لە ناو جەرگەی شۆڕشی ڕۆشنبیرییەوە هاتووە.

ئاشکرایە کە چینییەکان پاش شۆڕشی ڕۆشنبیری دەیانویست پەنجەرەیەک لە ڕووی شانۆی ڕۆژئاوا و ئەمریکادا بکەنەوە، بە نیازی ئەوەی کە شانۆی باوی چینی نەبێ بە تاکە شانۆ و بگرە شان بە شانی ڕێبازە شانۆییە دێرینەکانی شانۆی خۆماڵی، دەیانویست سوود لە شانۆی مۆدێرنی بێگانە وەرگرن. ئەمەش لە ڕێگای بانگهێشتکردنی تیپە شانۆییەکانی بێگانە و شانۆکارانی دنیا بۆ ئەوێ، هەروەها لە ڕێگای نمایشکردنی بەرهەمی درامانووسانی بێگانە. میللەر لە سەرووی ئەو درامانووسانە بوو کە بەرهەمەکانی لە چیندا پێشکەش کران. نەک هەر ئەوەندە بگرە بانگهێشت کرا بۆ ئەوەی هەر خۆی بەرهەمەکەی خۆی بخاتە سەر شانۆ. شانۆناسی ئاکادیمی سوێدی کریستینا نیوگرێن لە کتێبەکەیدا (میوەی باخی دار هەرمێ - شانۆی چینی)دا سەبارەت بە شێوەی کارکردنی میللەر لەگەڵ ئەکتەرە چینییەکان دەڵێ: چینییەکان کە کار لەسەر شانۆنامەیەکی ڕۆژئاوایی یان ئەمریکایی دەکەن هەوڵ دەدەن بەپێی توانا لاسایی ئەو شێوازە بکەنەوە و تا بۆیان دەکرێ دەقاودەق کۆپی دەکەن. ئەمەش بەلای ئەوانەوە نە عەیبە و نە شوورەییە. بە پێچەوانەی کولتووری ڕۆژئاوایی هونەرمەند تا توانای لاساییکردنەوە و کۆپیکردنی هەبێ چاکترە، چونکە هونەر و تەکنیک هەر لە دێر زەمانەوە لای ئەوان زیاتر نەوە دوای نەوە، لە باوکەوە بۆ منداڵان دەمێنێتەوە کە ئەوانیش لاسایی باوکیان دەکەنەوە. هەمان شێوازیان لەگەڵ شانۆی بێگانەدا بەکار دەهێنا. وەکو نویگرێن دەڵێ، هونەری نمایشکردنی درامای بێگانە لە سەرووی هەمووانەوە شانۆی ڕۆژئاوا و ئەمریکا لە شانۆکان و لە پەیمانگاکانی شانۆ لە چیندا گەلێ پرسیاری گەرمی وروژاندووە. زۆربەی هەرە زۆری شانۆکاران هەرگیز دەرەوەی چینیان نەدیوە، هەموو هێزی خەیاڵ و فەنتازیای خۆیان بەکاردێنن، کە لە ڕێگای وێنە و فیلم و چاودێری توریستەکان، ڕۆڵەکانیان دەخوڵقێنن. میللەر بە پێچەوانەی نەریتی باو و چەسپاو، داوای لە ئەکتەرەکانی کرد کە هەست و سۆزی خۆیان بخەنە گەڕ و بە هیچ جۆرێک لاسایی ڕۆژئاواییەکان نەکەنەوە، لەجیاتی ئەوە جۆری بیرکردنەوەی چینی و هەڵسوکەوتی چینی بەکاربێنن. میللەر دەڵێ: (ئەگەر چینییەکان لاسایی ئەمریکاییەکان بکەنەوە نمایشەکە ئەوپەڕی دەگاتە ئاستی بەرهەمێکی پلە دووی ئەمریکی)، هەروەها دەڵێ: (هەرگیز باسی ئەوەیان بۆ ناکەم ئەگەر ئەکتەری ئەمریکایی بایە چۆن نمایشی دەکرد. من تەنیا جەوەکەیان بۆ ڕوون دەکەمەوە).

بە ڕای من ئەمە وانەیەکی گرنگە لە کاری دەرهێناندا کە نەزانین و بێ ئاگایی لێی، یان فەرامۆشکردنی دەبێتە هۆی سەرنەکەوتنی هەر شانۆنامەیەکی بێگانە. ئێستا بادەدەمەوە سەر دەرهێنانەکەی جاسم ئەلعەبودی و نهێنی سەرنەکەوتنی، کە بە پلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ڕیژیسۆر دەیویست ئەکتەرانی بئەمریکێنێ و بە زمانی عەرەبی ستاندار- کە کۆسپێکی گەورەیە لە بەردەم زمانی شانۆی ڕیالیزمدا- زیاتر وردەکاری جیهانی دەرەوەی شانۆنامەکە پیشان بدا. ڕاستی ئەوەی کە دەرهێنەر بتوانێ ئەکتەرێکی عەرەبی عیراقی وا لێبکات کارەکتەرێکی ئەمریکایی نمایش بکات بە هێندەی ئەوە زەحمەتە کە چینییەک ئەو کارە بکات، ئەمە ئەگەر قورستر نەبێ. میللەر بە پێچەوانەی گەلێ درامانووسی دیکە کە کاریان لەگەڵ شانۆکارانی چین کردبوو هەر زوو درکی بەم ڕاستییە کرد، بۆیە هەر لە سەرەتاوە تاکتیکی کارکردنی خۆی بەم شێوەیە دەستنیشان کرد. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ شارەزایی میللەر لە هونەری نواندن و دەرهێنان، کە لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ پێوەندی میللەر بە ستودیۆی ئەکتەر بە گشتی و بە ئیلیا کازان بە

تایبەتی و کاریگەرێتی ئەم ستودێویە لە سەر زۆربەی درامانووسانی ئەمریکا.

نمایشی دێوەرە لە دەرهێنانی میللەر خۆی تا ئەمڕۆش بە ئەزموونی جیا هەڵکەوتوو دادەنرێ لە شانۆی چینیدا و ڕای ڕەخنەگرێک پاش نمایشی یەکەم گەواهی ئەم بۆچوونەیە: هەر نەبێ ئەم شانۆگەرییە ئەوەندەی بەسە کە ئەزموونێکی لەبارە بۆ ڕێژیسێۆر و ئەکتەرە چینییەکان، بۆ ئەوانە کە مەبەستیانە شتێکی نۆی بخولقێنن و سەرلەنۆی واقیع بلیمەتانە و داهێنەرانە بەرجەستە بکەن.

نمایشی یەکەمی مەرگی دێوەرەیەک لە ڕێکەوتی ١٦ی ئەپریلی ١٩٩٢ بوو. بۆ کەسێ ئاشنای مێژووی شانۆی ئەمریکا بێت و بە وردی سەرنجی وێنەکانی نمایشی دێوەرەی لەسەر شانۆکانی هۆلیوود دا بێت هەر لە سەرەتاوە سینۆگرافیای شانۆگەرییەکە دەناسێتەوە. هەیکەل و بنەمای سینۆگرافیایەکە تەواو لەوەی هۆلیوود دەچوو. تاکە جیاوازییەک کە یەکسەر هەستی پێدەکرا ئەوەبوو کە جیهانی دەرەوی ماڵی ویللی لومان لەم نمایشەدا نەدەبینراو نە هەستیشی پێ دەکرا. هەر لە سەرەتای شانۆنامەکەدا نووسەر فەزای شانۆنامەکەی زۆر بە وردی وەسف دەکا، لەم وەسفەدا تێدەگەین کە نووسەر

مارلۆن براندۆ لە شانۆگەریی «ترامۆایەک ناوی ئارەزووە»، نووسینی تێنسی ویلیامز، دەرهێنانی ئیلیا کازان

توانیویەتی فەزایەکی نوێ لە شانۆی هاوچەرخدا بخولقێنێ، فەزایەکی شیعری، نەک بە مانای ڕۆمانتیک بگرە بەمانای مەجاز و گوزارشت لە دەروون و جیهانی ناوەوەی کەسانی شانۆنامەکە و بە شێوەیەکی گشتی پێوەندییان بە تێکڕای جیهانی شانۆنامەکەوە.

میللەر هەر لە سەرەتاوە پێ لەسەر گرنگی بوونی فۆرم و نەخشەکانی پشتەوەی شانۆ دادەگرێ، بیناو ساختمانە بەرزەکانی نیویۆرک و ئاسمانی ئاوالا، کە میللەر خۆی ئاماژەی بۆ کردووە و مۆرکی شاعیرانەن و لە شانۆنامەکەدا گەلێ گرنگن. تێبینی یەکەمی نووسەر وا دەست پێدەکات: مۆسیقایەکی ناسکی فلوت دەبیسترێ، کە گوزارشت لە تابلۆیەکی گیاو دار و فەزا دەکا. میللەر هەر لە سەرەتاوە جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە ماڵی لومان چوار دەوری بە فۆرمی گەورەو بینای زەبەلاح گیراوە. هێمایەکەش ڕوون و ئاشکرایە کە هێمای جیهانی لومانە لەژێر فشاری جیهانی کاپیتالیستی ئەمریکیدا، بەڵام ماڵی لومان وەک میللەر دەیەوێ دەبێ ئاسمانی لێوە دیار بێ، دەبێ هەستی پێ بکرێ کە لە ناو بۆشاییدایە و چواردەوری بە تیشکی زەردێکی تێر تەنرابێ، دەبێ هێدی هێدی هەست بکرێ بە وەی کە بینا بەرزەکانی نیویۆرک دەستیان خستۆتە ئەوکی خانووە ڕووتەڵەکی لومانەوە و خەریکە بواری لێ دەتەنن. بەداخەوە سینۆگرافیای شانۆگەرییەکە مۆرکی شاعیرانەی نمایشەکەی نەدەگەیاند، ئەمەش بۆخۆی گرفتێکی گەورەی بۆ بەرهەمەکە خولقاندبوو، گرفتی تەسککردنەوەی جیهانی کراوە و شەفافی شانۆنامەکە و لەبری ئەوە پەنابردنە بەر فەزای تەسک و داخراو ناتورالیستانە، کە خزمەتی نمایشەکە و گۆڕان و گواستنەوەی دیمەنەکانی، کە بەشێکی زۆریان لە خەیاڵ و ئەندێشەی لومان دێنە ئەنجام، نەدەکرد.

دەستبژێرێک لە ئەکتەرە بە تواناکانی دراماتن ڕۆڵەکانیان دەبینی، لە سەرووی هەموویانەوە کەڵە ئەکتەری ئەو سەردەمەی سوێد یارل کولە کە ڕۆڵی ویللی لومانی بەرجەستە دەکرد. یارل کولە کە ئەزموونێکی دەوڵەمەندی لەگەڵ شانۆی ئەمریکایی، بەتایبەت لەگەڵ شانۆنامەکانی ئۆنیل هەیە، لومانێکی سیما ڕوون و کارەکتەر قووڵ بەرجەستە کرد. ئەگەر لە سەرەتادا هەست بە قورسی و خاوی ڕەفتاری دەکرا، بەڵام لە نیوەی دووەمی بەشی یەکەمەوە ئیدی ڕیتمێکی بە جۆش و گەرمی بە ڕۆڵەکە بەخشی. ئەکتەرانی سوێد بە گشتی لە ڕێچکەی نمایشی سایکۆڕیالیزمدا گەلێ کارامەن، ستریندبێرگ ئونیل و میللەر و پنتەر و بەرهەمی درامانووسانی سایکولۆژیا باش بەرجەستە دەکەن، هەر

بەم پێیە نمایشی ئەکتەرانی شانۆنامەکە پڕ بە پێستی کەسایەتییەکانی شانۆنامەکە بوو.

مۆرکی نواندن و شێوازی بەرجەستەکردن تا دەهات زیاتر لە وەی هۆلیوود نزیک دەبووەوە. دیاربوو ڕیژیسیۆر دەیویست مۆدێلەکە و پلانی دەرهێنانەکەی هۆلیوود دووبارە بکاتەوە، یان دەکرێ لەو بچێ. دووریش نییە ئەمە داخوازییەکی دراماتن بێ، کە ناوە ناوە دەیانەوێ بەرهەمی لە چەشنی ئەوانەی ویست ئێند (لەندەن) و هۆلیوود پێشکەش بە بینەرانیان بکەن. سوێدییەکان، ئەوانەی کە ئالۆودەی شانۆن زۆر سەفەر دەکەن بو ویست ئێند و هۆلیوود و لەوێندەری بەرهەمە شانۆییە بەناوبانگەکانی ئەمریکا و بەریتانیا دەبینن. بۆ ئەم مەبەستە ناوە ناوە ڕیژیسیۆری بەناوبانگ لە هەردوو وڵاتەوە بانگهێشت دەکەن. بۆ نموونە ڕیژیسیۆری بەریتانی جۆن کارید چەند ساڵێ بەر لە ئێستا گەلێ سەرکەوتووانە شانۆنامەی خەونی نیوە شەوێکی هاوینی شەکسپیری بە شێوازی وێست ئێند دەرهێنا.

میللەر وەک نووسەر بەرامبەر بە دەقەکەی خۆی و بەرامبەر بە جیهانی شانۆنامەکە زۆر دەستپاک و ڕاستگۆ بوو، بەڵام چەند سەرکەوتوو بوو لە دووبارەکردنەوەی نمایشەکەی هۆلیوود، کە لە بنەڕەتدا داهێنانی ئیلیا کازان بوو، من پێم وایە میللەر زۆر سەرکەوتوو نەبوو، بۆیە نمایشەکە سەرەڕای ئەوەی کە پاشان لە چەند شارێکی دیکەی ناو سوێددا پیشان درا، بەڵام لە لایەن ڕەخنەگرانەوە زۆر بە گەرمی پێشوازی لێنەکرا.

دوا گوتە

میللەر لە چاوپێکەوتنێکدا لە کەناڵێکی تەلەڤزیۆنی ئەمریکایی، ڕازی دڵی خۆی سەبارەت بە مامەڵەی ڕیژیسیۆرەکان لەگەڵ دراماکانی دەربڕی، ئەوەی درکاند کە ڕیژیسیۆرانی دی لە خۆی چاکتر شانۆنامەکانی بەرجەستە دەکەن و گەلێ لایەنی شاراوەیان لێ کەشف کردووە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- پرۆگرامی نمایشی مەرگی دێوەرەیەک، شانۆی شار، ستۆکهۆڵم ٢٥ ئەپریلی ساڵی ٢٠٠٠.

٢- بۆ پتر زانیاری لەبارەی سارتەر و میللەر بڕوانە کتێبی:
Sartre - A Life, Annie Cohen - solal, translated by Annie Cohen - Solal, edited by Naman Macafe, Pantheon Books, Newyork 1987.

3- Rosenqvist, C Scenfolk, Carlssons, Stockholm 1994, p 55, 56

4- Ibid, p 56

5- Miller A, The Theater of Arthur Miller, The Viking press, Newyork, 1978, p17.

6- Ibid, p 123

7- The Family in Modern Drama, Ibid, p 70

8- Ibid, p 65 - 68.

9- On Social Plays, Ibid, 51 - 68

10- The Nature of Tragedy, Ibid 8 - 15

11- Ibid, p 27.

12- Trewin J. C. Peter Brook, A biography, Macdonald, London, 1971, p 97-8.

13- Miller A, The Theater of Arthur Miller, On Social Plays, p 65

14 - The American Theater Today, edited by Alan S. Downer, Basic Books, 1976.

١٥- پرۆگرامی نمایشی دێوەرە، شانۆی شار، ستۆکهۆڵم، ٢٥ی ئەپریلی ٢٠٠٠.

16- The Group Theater.

17- Engel P.G. Janzon, Sju decennier, Svenska teater under 1900 - talet Forum, 1974, Stickholm, 116-117.

18- Ibid

19- Ibid, p14.

20- Miller A, An interview, The Theater of Arthur Miller, p268.

21- On Social Plays, Ibid, p57

22- Svenska dagbladet 5-4-1992,
سەرجەمی وتەکانی میللەر پاشتریش هەر لەم کۆنفرانسی ڕۆژنامەوانییەوە وەرگیراوە.